

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 338(091)+334.73

О. В. Манжура

кандидат економічних наук, доцент
Полтавський кооперативний технікум

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ГЕНЕЗИС КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Узагальнено передумови виникнення кооперативного руху в Україні, пов'язані зі складним соціально-економічним становищем, зумовленим переходом від феодально-кріпосницької до ринкової формації. Установлено закономірності первісного створення сільськогосподарських кооперативів у селах, кредитних і споживчих – у великих містах. Статистичними даними доведено потужний розвиток українського кооперативного руху перед Першою світовою війною й негативний вплив на нього визвольних змагань і революційних подій кінця 20-х рр. ХХ ст. Визначено роль сільськогосподарської кооперації, передусім молочарства, у рятуванні селян від злиднів в умовах польсько-українських реалій.

Зроблено висновок, що на території радянської України було ліквідовано всі форми кооперації, крім споживчої, яка також зазнала значних деформацій. У період деякого збільшення економічної свободи в умовах нової економічної політики, центральний орган споживчої кооперації Української радянської соціалістичної республіки Вукоопспілка вступив до Міжнародного кооперативного альянсу та розпочав активну зовнішньоекономічну діяльність. З початку 30-х рр. ХХ ст. споживча кооперація України перетворилася на органічну структуру соціалістичної моделі економіки держави, але здобула монопольне становище й закріпила за собою роль основної торговельної організації на селі. На початку 90-х рр. ХХ ст. розпочалася нова сторінка розвитку кооперативного руху в умовах незалежної України.

Ключові слова: кооперативний рух, виникнення, генезис, передумови, Україна.

I. Вступ

Зародження кооперації у світі загалом стало результатом закономірних процесів. Кооперативи з'явилися в умовах розвитку товарно-грошових відносин у середині ХІХ ст. Серед перших організаторів кооперативів був американський просвітитель, державний діяч, учений, один з авторів Декларації незалежності США Бенджамін Франклін. Підґрунтям для розвитку кооперації на території Російської імперії та Галичини було складне соціально-економічне становище, зумовлене переходом від феодально-кріпосницької до ринкової формації. Історичні аспекти розвитку кооперативного руху на українських землях досліджували такі вітчизняні вчені: І. А. Артеменко, Т. О. Білоброва, С. О. Гладкий, І. Л. Гороховський, Т. В. Оніпко, А. О. Пантелеймоненко, О. П. Панченко, В. П. Рекрут, Н. К. Фігуровська, О. В. Яценко, Т. П. Яцун. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід зауважити, що їх праці мають конкретно-історичний та просторовий характер, тобто вони досліджували становлення кооперації на відносно малих часових лагах і окремих територіях. Однак, системний погляд на розвиток кооперації на українських землях відсутній.

II. Постановка завдання

Метою статті є узагальнення рекомендацій МВФ щодо забезпечення прозорості бюджетно-податкової сфери як основи ефективного функціонування державних фінансів.

III. Результати

Споживчій кооперації Росії вже понад 180 років. Перше споживче товариство "Велика артіль" було створено декабристами, відправленими у заслання, на Петрівському заводі в Забайкаллі (нині місто Петровск-Забайкальське) у 1831 р. До кінця 90-х рр. ХІХ ст. в Росії було зареєстровано вже 557 споживчих суспільств. У цей період було втілено в життя ідею створення загальноросійського центру – Центросоюзу [1, с. 9], який у червні 1903 р. вступив до МКА.

Перше сільськогосподарське товариство в Російській імперії було засноване у 1891 р. [2]. Чи не першим таким кооперативом в Україні було "Товариство хазяїв Полтавської губернії", засноване у 1898 р. у м. Кременчуці Полтавської губернії. Діяльність сільськогосподарських товариств визначалась переважно окремим видом послуг і охоплювала територію від одного села до окремого повіту, вона була надзвичайно потрібною селянам для вирішення їхніх господарських проблем. Проте зростання кількості цих кооперативів у перші роки ХХ ст. було повіль-

ним і активізувалося з 1908 р., після затвердження нової редакції типового статуту сільськогосподарського товариства, яким було передбачено спрощену процедуру реєстрації. За кількістю сільськогосподарських товариств поступалася сільськогосподарським асоціаціям, які функціонували в більшості сільських населених пунктах і зосереджували у своїй діяльності постачальницько-збутові та інші функції, необхідні для обслуговування господарств – членів кооперативів.

Однією з форм виробничої кооперації на селі наприкінці XIX – початку XX ст. були “землеробські” артелі [3]. Малоземельні селяни, позбавлені можливості індивідуально орендувати необхідні десятини, отримують можливість спільно орендувати землю й ділити її між собою, після цього кожен член працює незалежно на своєму наділі. Причинами їх занепаду стали: відсутність дисципліни; невміння пристосуватися до умов ринку; брак коштів і невміння швидко слідувати за вдосконаленням технології; конфліктність спільної виробничої діяльності й недостатність капіталу.

У квітні 1908 р. у Москві відбувся Перший Всеросійський з'їзд представників кооперативних установ, якому передували численні регіональні з'їзди (у Москві, Петербурзі, Пскові та інших містах) [4]. Передумовою його проведення було збільшення масштабу кооперативного руху в Росії і його проникнення в найвіддаленіші частини російської держави. На початок 1908 р. чисельність кредитних спілок становила 2315, споживчих товариств – близько 2 тис. Головними причинами виникнення й розвитку кооперації було зростання товарно-грошових відносин, необхідність отримання кредитів для ведення селянських і ремісничих господарств, прагнення звільнитися від гніту лихварів з їх грабіжницькими відсотками, боротьба зі спекулянтами й експлуатацією торговців, крамарів, скупників, перекупників, необхідність подолання зростання цін шляхом об'єднання коштів для оптових закупівель і продажів, а також створення різних об'єднань (сільськогосподарських товариств) для поширення агрономічних знань, закупівель насіння, удосконалених сільськогосподарських знарядь, розвиток кустарних артелей. Селянському господарству була необхідна допомога фахівців з різних питань. Цей виклик часу вирішувала громадська агрономія, яка мала на меті запровадження вдосконалених методів техніки землеробства, зміну організаційного плану господарювання відповідно до існуючих умов економічної ситуації, організацію місцевого населення в спілки й групи, які б за допомогою кооперації дали дрібному господарству всі переваги великого та взяли на себе подальше поглиблення нових його форм [5].

Кооперація ставала, за оцінкою самих кооператорів, “народним рухом”. Кооперативні організації сприяли піднесенню, зміцненню та розвитку сільського господарства, забезпечуючи своїх членів довготерміновим і короткотерміновим кредитами. Вони були для своїх членів посередниками при збуті продукції та постачанні засобів сільськогосподарського виробництва. Кооперативні організації розповсюджували сільськогосподарські знання та найефективніші засоби господарювання, підвищували культурний рівень селян, впливаючи на становлення й розвиток громадської агрономії в країні.

Практичним творцем сучасної української кооперації визнають Василя Нагірного (1848–1921 рр.), який після закінчення торговельних студій і господарчої практики у Швейцарії почав пропагувати кооперативну ідею серед українців у Східній Галичині [6]. Він організував у 1883 р. у Львові перший український споживчий кооператив “Народня Торговля”, який став провідним національним товариством споживачів типу рочдейль (“rochdale”). Невдовзі після цього було створено Українське страхувальне товариство “Дністер”, мережу українських кредитних кооперативів у Стрию, Тернополі, Тербовлі, Станіславі та Львові.

У 1889 р. у Перемишлі виник Краєвий союз торговельних спілок. Після його злиття із синдикатом українських торговельних виробництв утворився Краєвий союз господарсько-торговельних спілок у Львові. У 1924 р. він був перейменований на Центросоюз, який у міжвоєнному двадцятилітті став одним із кількох українських кооперативних центрів. У 1898 р. у Львові закладено перший кооперативний центр – Краєвий союз кредитовий (КСК), організаторами якого були видатні діячі українського господарського життя тих років: Кость Левицький (1859–1941 рр.), Кость Панківський (1855–1915 рр.) та ін.

Безпосередньо перед початком Першої світової війни українська кооперація значно поширила сферу своєї діяльності в містах, а найбільше вона розгорнулася на селі. У 1914 р. загальна чисельність працівників, задіяних у системі української кооперації, сягнула близько 200 тис. осіб, функціонувало 2 тис. кооперативів, згуртованих у чотири союзні центри й ревізійні об'єднання: Краєвий союз ревізійний – 557 кооперативів, Руський Ревізійний союз – 106 кооперативів, Патронат хліборобських спілок – 1486 кооперативів, Патронат ремісничих спілок – 39 кооперативів. Польсько-українська війна (1918–1919 рр.) обернулася значними людськими жертвами й завдала кооперації великих матеріальних втрат.

Вир швидкоплинних революційних подій і урядів 1917–1919 рр. не завадив кооператорам Поділля створити чітко визначену

ієрархічну структуру – територіальний координуючий центр – “Раду Трьох”, який протягом 1919–1920 рр. проводив значну економічну й культурно-освітню діяльність [7]. Проте, через поразку в українсько-польській війні та еміграцію відомих кооператорів за кордон у 1920 р. “Рада Трьох” припинила своє існування.

Рятуючись від репресій радянської влади та в пошуках кращої долі, українці емігрували в інші частини світу, де розвивали ідеї національного кооперативного руху [8]. Особливістю розвитку української кредитної кооперації в країнах Північної Америки було те, що з її допомогою й досвідом започатковується розвиток “інших видів кооперативів і дрібніших самостійних, трудових родинних і громадських підприємств”, згуртування знедолених та економічно малоспроможних переселенців у виробничі кооперативи для освоєння нових земель і налагодження господарської діяльності.

Поразка українських визвольних змагань, черговий поділ субстанції українського народу між кількома державами призвели до того, що проблема відродження матеріального й політичного національного буття для українців у Польщі набула особливого значення. Для українських селян в умовах нової польсько-української дійсності питання національної кооперації були доленосними. У відродженій Польщі в діаметрально протилежних політичних і частково суспільних умовах українська кооперація починалася майже з нуля. У 1937 р. 700 тис. членів української кооперації становили 20% кількості кооператорів у загальнопольському масштабі. Обороти українських кооперативів були незначними, їм перманентно бракувало капіталу, засобів виробництва, досвідчених кадрів. Однак, попри це, українську кооперацію у воєводствах колишньої Східної Галичини визнавали важливим господарським чинником і найголовнішим елементом суспільної організації українського народу.

У Галичині за умов аграрного перенаселення та малоземелля розвиток кооперативного молочарства рятував селян від злиднів. Становленню молочарства сприяла відповідна кількість великої рогатої худоби, наявність пасовищ і сіножатей. У 1930 р. найбільша кількість худоби (більше ніж 90%) була зосереджена в селянських господарствах [9].

Українське кооперативне молочарство в Галичині зародилося ще на початку ХХ ст. Цей сектор кооперації, організований на зразок західноєвропейських країн, виник у повітовому місті Прикарпаття Стрий, у 1905 р. було зареєстровано Союз руських молочарських спілок, який у 1907 р. реорганізовано в самостійну статутну організацію – Краєвий союз господарсько-молочарський. У 1913 р.

Союз об’єднав майже 100 молочарських спілок і активно збував свою продукцію на європейських ринках. Процес становлення молочарської кооперації мав стрімку позитивну тенденцію. Діяльність молочних кооперативів сприяла не лише доступності для населення недорогого і якісного товару, а й зниженню цін у приватних крамницях. У роки революції та громадянської війни Союз відіграв величезну роль у забезпеченні населення продуктами й товарами першої необхідності. Узявши на себе функції органів розподілу, кооперативні об’єднання змогли запобігти товарному та продовольчому голоду. У подальшому становлення кооперативного масловиробництва відбувалося на тлі індустріалізації країни, тобто в умовах значної розбудови міст і збільшення чисельності робітничого класу, що супроводжувалося зростанням потреб міського населення в продуктах харчування. Враховуючи, що державне фінансування було спрямовано переважно на важку промисловість, виробництво продуктів харчування силами споживчої кооперації республіки набувало важливого значення [10]. Але проблеми, що привели маслоробство до кризової ситуації, відбулися через загальну соціально-економічну політику радянської держави, яка директивно створила цінний пріоритет зерновому господарству, що спричинило занепад молочарства.

На початку 1918 р. російська кооперація була реорганізована й включена до системи “воєнного комунізму” як основа системи розподілу. На початок реорганізації кооперації, яка була проведена Наркомпродом РРФСР, кооперація України складалася із 7 крайових спілок та 150 дрібніших, 16 тис. споживчих товариств. Інші види кооперації потрапили у сферу споживчої кооперації, а кредитна кооперація була ліквідована. У 1920 р. було створено Всеукраїнський кооперативний центр – Вукоопспілку, основою діяльності якої став тісний господарський і організаційний зв’язок з російською кооперацією, підпорядкування кооперативного апарату державним органам, перебудова кооперації на основі створення мережі єдиних споживчих товариств (ЄСТ), які обслуговували все населення України. У результаті кооперація змінила свої функції: відійшла від багатьох кооперативних принципів, була усунена від багатьох видів діяльності. З добровільної самостійної організації вона перетворилася на залежний від державних органів апарат.

Відбудова економічного життя України в 20-х рр. ХХ ст. вимагала виходу на європейський ринок [11; 12]. Через кооперативну торгівлю наша країна мала вийти на зарубіжні ринки для проведення експортно-імпортних операцій. У січні 1920 р. коопера-

тори України надіслали заяву МКА про представництво в цій організації Вукоопспілки [13]. Проте, встановити зовнішньоторговельні контакти для споживчої кооперації України було непросто, оскільки МАК визнав Вукоопспілку після тривалих спроб і прийняв її до свого складу лише в 1923 р. Завдяки наполегливій діяльності Вукоопспілки вдалося встановити зв'язки з міжнародним кооперативним рухом і стати членом МКА. Авторитет споживчої кооперації УСРР поступово зростав [14, с. 189].

Експортні торговельні операції Вукоопспілки в кінці 20-х рр. XX ст. набули великого значення. Вукоопспілка протягом 20-х рр. XX ст. брала участь у міжнародних ярмарках, зокрема у Ліоні, Лейпцигу, Празі, Кенігсберзі, Франкфурті, Мілані. У Києві регулярно проходили контрактні ярмарки, на які привозили свої товари кооператори Польщі, Австрії, Німеччини, Чехословаччини, Естонії, Голландії та інших країн. До 1927 р. на ринках Європи споживча кооперація розширила свою нішу – її експорт від початку запровадження нової економічної політики збільшився втричі та досяг 175 млн крб. Вітчизняним кооператорам вдалося прокласти шлях українським товарам на зовнішні ринки та налагодити товарооборот з країнами Європи й Азії. Уроки історії засвідчують, що експорт, економічно вигідний для українського селянства, був важливим джерелом формування державного бюджету.

На початку 30-х рр. XX ст. унаслідок цілеспрямованої політики більшовиків щодо визначення ролі та місця споживчої кооперації в радянській країні система опинилася у повному підпорядкуванні держави, і її діяльність цілком залежала від політичної волі ЦК ВКП (б) [15]. Споживча кооперація втратила адміністративну й економічну самостійність. Важелі демократичного самоврядування й членського контролю набули формального значення, всі фінансові ресурси кооперативних установ опинилися під контролем держави та були спрямовані для проголошеного більшовицьким керівництвом країни будівництва соціалізму. Політична лояльність до більшовизму стала провідним і обов'язковим критерієм оцінювання її кадрового потенціалу. Таким чином, система споживчої кооперації України на початку 30-х рр. XX ст. перетворилася на органічну структуру соціалістичної моделі економіки держави, отримала монопольне становище на селі й стала слухняним виконавцем рішень партійно-радянських органів.

Проголошений на XXI з'їзді КПРС (1959 р.) курс на розгорнуте будівництво комунізму вимагав покращення життєвого рівня радянських людей шляхом забезпечення їх продуктами та товарами широкого вжитку. До 1965 р. передбачалось значне зростання

кількісних та якісних показників кооперативної системи країни. Радянське керівництво зобов'язувало працівників кооперативної торгівлі і громадського харчування завчасно вживати заходів щодо ліквідації недоліків, збільшувати культуру обслуговування, виявляти більше турботи для задоволення потреб населення. Економічним результатом цього стало планомірне зростання обсягів продажів у системі кооперативної торгівлі у сільській місцевості, поліпшення асортименту та якості товарів.

У першій половині 60-х рр. XX ст. торгівля була найважливішою галуззю радянської кооперації. У багатьох областях УСРР стала переважною. У 12 з 25 областей Української РСР на кооперативну торгівлю припадало понад половину роздрібного товарообороту. Загалом у 1965 р. частка споживчої кооперації в роздрібному товарообороті державної й кооперативної торгівлі становила третину.

Протягом 1960–1965 рр. споживча кооперація України остаточно закріпила за собою роль основної торговельної організації на селі. У цей період кооперативна система цілковито підпорядковувалась радянському партійному та державному керівництву й слугувала його інтересам. Водночас початок 1960-х рр. був часом бурхливого зростання її якісних та кількісних показників: впровадження нових форм торговельного обслуговування населення, які більшою мірою задовольняли потреби споживачів; поширення та покращення асортименту товарів у сільських крамницях. Спостерігалися позитивні тенденції в громадському харчуванні: було відкрито нові ресторани, кав'ярні, їдальні. Проте, дефіцит товарів та недостатня якість обслуговування залишалися постійною проблемою кооперації.

Незважаючи на певні вади розвитку, пов'язані з неприродною сферою функціонування, протягом більше ніж 70-річної радянської історії споживча кооперація Росії й України функціонувала як ефективна господарська система, яка забезпечувала потреби в товарах і послугах не лише своїх пайовиків та працівників, а й значної частини населення інших союзних республік.

З другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. XX ст. в СРСР відбулася лібералізація політичного режиму, що позначилося й на економічній сфері. У 1988 р. було прийнято Закон СРСР "Про кооперацію" [16]. Соціалістична кооперація визнавалася прогресивною формою суспільно корисної діяльності, що постійно розвивається, відкриває перед громадянами широкі можливості для докладання своїх сил і знань до продуктивної праці відповідно до покликання, бажання й здібностей кожного, одержання доходів залежно від кількості і якості праці, внеску в кінцеві результати діяльності кооперативу

та для задоволення потреб його членів. Передбачався послідовний розвиток кооперативного руху в країні й перетворення кооперативної на широко розгалужену систему, органічно пов'язану з державним сектором економіки та індивідуальною трудовою діяльністю населення.

Сферою діяльності кооперативів було визнано: сільське господарство, промисловість, будівництво, транспорт, торгівлю й громадське харчування, сферу платних послуг та інші галузі виробництва й соціально-культурного життя. Типи кооперативів обмежувалися виробничими та споживчими.

Виробничі кооперативи виробляли товари, продукцію, виконували роботи, а також надавали платні послуги підприємствам, їх діяльність ґрунтувалась на особистій трудовій участі членів.

Споживчі кооперативи задовольняють потреби своїх членів та інших громадян у торговельному й побутовому обслуговуванні, а також членів кооперативів у житлі, дачах та садових ділянках, гаражах і стоянках для автомобілів, у соціально-культурних та інших послугах. Поряд із зазначеними функціями споживчі кооперативи можуть також розвивати різноманітну виробничу діяльність, тобто бути кооперативами змішаного типу.

На початку 1990-х рр. у зв'язку з розпадом СРСР і утворенням Співдружності Незалежних Держав припинила існування Центроспілка СРСР. Наслідком цього в кожній країні створено центральний орган управління споживчої кооперації, зокрема в Російській Федерації – Центросоюз РФ, в Україні – Укоопспілка, в Республіці Білорусь – Белкоопсоюз тощо. Зазвичай, ієрархія організаційних форм управління споживчої кооперації в усіх пострадянських країнах має спільні риси і виглядає таким чином: споживче товариство – районна спілка споживчих товариств – обласна спілка споживчих товариств – Центральна спілка споживчих товариств [17, с. 112–135].

IV. Висновки

1. Кооперація на українських землях виникла в кінці XIX ст. На перших етапах у сільській місцевості з'являлися сільськогосподарські кооперативи, форми яких змінювалися еволюційно: землеробські артілі, сільськогосподарські товариства та асоціації тощо, які сприяли піднесенню, зміцненню та розвитку сільського господарства. Кредитна й споживча кооперація первісно зародилася у великих містах.

2. Українська кооперація перед Першою світовою війною (1914 р.) потужно розвивалася, однак у ході польсько-української війни (1918–1919 рр.) і революційних подій (1917–1919 рр.) вона зазнала значних втрат і вимушена була прилаштуватися до змін інституціонального середовища. Сільсько-

господарська кооперація, передусім молочарство, рятувала селян від злиднів в умовах польсько-українських реалій.

3. На території радянської України було ліквідовано всі форми кооперації, крім споживчої, яка також зазнала значних деформацій: відхід від багатьох кооперативних принципів, усунення багатьох видів діяльності, залежність від державних органів тощо. Деяке збільшення економічної свободи мало місце в умовах нової економічної політики (1920–1924 рр.). Саме в цей період центральний орган споживчої кооперації Української Радянської Соціалістичної Республіки Вукоопспілка вступив до Міжнародного кооперативного альянсу й розпочав активну зовнішньоекономічну діяльність.

4. З початку 30-х рр. XX ст. споживча кооперація України перетворилася на органічну структуру соціалістичної моделі економіки держави, стала слухняним виконавцем рішень партійно-радянських органів, але вона здобула монопольне становище й закріпила за собою роль основної торговельної організації на селі. Незважаючи на певні вади розвитку, пов'язані з неприродною сферою функціонування, протягом більше ніж 70-річної радянської історії споживча кооперація України функціонувала як ефективна господарська система, яка забезпечувала потреби в товарах та послугах не лише своїх пайовиків і працівників, а й значної частини населення інших союзних республік.

5. Прийнятий у кінці 80-х рр. XX ст. Закон СРСР "Про кооперацію" визнав виробничу і споживчу кооперацію, розширивши сферу їх діяльності. Проте, його реалізація на практиці призвела до виникнення псевдокооперативів, діяльність яких не мала нічого спільного з принципами кооперативного руху. На початку 1990-х рр. у зв'язку із розпадом СРСР припинив існування центральний орган споживчої кооперації – Центроспілка СРСР, на зміну якому в Україні прийшла Укоопспілка. Так розпочалася нова сторінка розвитку кооперативного руху в умовах незалежної України.

Перспективами подальших досліджень є розробка рекомендацій щодо вирівнювання кооперативного потенціалу в регіональному розрізі.

Список використаної літератури

1. Егоров В. Г. Кооперативное движение в дореволюционной России (новый взгляд) / В. Г. Егоров // Вопросы истории. – 2005. – № 6. – С. 3–18.
2. Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства початку XX ст. – перші обслуговуючі кооперативи в Україні [Електронний ресурс] / А. О. Пантелеймоненко // Українська кооперація. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.

3. Панченко О. П. Висвітлення досвіду “землеробських” артілей на сторінках вітчизняних кооперативних видань кінця XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс] / О. П. Панченко // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/panchenko.htm>.
4. Фигуровская Н. К. Первый Всероссийский кооперативный съезд (к столетию открытия) [Электронный ресурс] / Н. К. Фигуровская // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/content.htm>.
5. Яцун Т. П. Участь вітчизняних кооперативних організацій у розвитку громадської агрономії друга половина XIX – початок XX ст. [Електронний ресурс] / Т. П. Яцун // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/jatsun.htm>.
6. Козакевич Є. Розвиток українського кооперативного руху в Польщі (1918–1939 рр.) [Електронний ресурс] / Є. Козакевич // Українська кооперація. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.
7. Яценко О. В. З історії спілкового будівництва української кооперації на Поділлі в роки визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.) [Електронний ресурс] / О. В. Яценко // Українська кооперація. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.
8. Артеменко І. А. Стан і тенденції розвитку української кредитної кооперації в країнах світу [Електронний ресурс] / І. А. Артеменко // Українська кооперація. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.
9. Рижик І. О. Становлення вітчизняної молочної кооперації [Електронний ресурс] / І. О. Рижик // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/ryzhyk.htm>.
10. Оніпко Т. В. Діяльність маслоробних підприємств споживчої кооперації України в другій половині 1920-х років [Електронний ресурс] / Т. В. Оніпко // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/content.htm>.
11. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) : монографія / Т. В. Оніпко ; Укоопспілка, Полтавськ. ун-т споживч. кооп. України. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2010. – 345 с.
12. Оніпко Т. В. Виробничі галузі споживчої кооперації України в контексті нової економічної політики (1921–1928 рр.) : монографія / Т. В. Оніпко ; ВНЗ Укоопспілки “Полтав. ун-т економіки і торгівлі”. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 381 с.
13. Оніпко Т. В. Зовнішньоекономічна діяльність споживчої кооперації України в період непу (1921–1928 рр.) [Електронний ресурс] / Т. В. Оніпко // Українська кооперація. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.
14. Гладкий С. О. Кооперативне законодавство УРСР 1920-х років як явище правової реальності : монографія / С. О. Гладкий ; ВНЗ Укоопспілки “Полтав. ун-т економіки і торгівлі”. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 521 с.
15. Рекрут В. П. Репресії більшовицької влади проти вищого керівництва Укоопспілки в роки “великого терору” (1936–1939 рр.) [Електронний ресурс] / В. П. Рекрут // Українська кооперація. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/>.
16. Про кооперацію в СРСР : Закон СРСР від 26.05.1988 р. № 8998-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88>.
17. Основи кооперації / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко. – Київ : Знання, 2004. – 470 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2014.

Манжура А. В. Предпосылки возникновения и генезис кооперативного движения в Украине

Обобщены предпосылки возникновения кооперативного движения в Украине, связанные со сложным социально-экономическим положением, определенным переходом от феодально-крепостнической к рыночной формации. Установлены закономерности первоначального создания сельскохозяйственных кооперативов в селах, кредитных и потребительских – в больших городах. Статистические данные говорят о мощном развитии украинского кооперативного движения перед Первой мировой войной и негативном влиянии на него освободительных состязаний и революционных событий конца 20-х гг. XX ст. Определена роль сельскохозяйственной кооперации, прежде всего молочной промышленности, в спасении крестьян от бедности в условиях польско-украинских реалий. Сделан вывод, что на территории советской Украины были ликвидированы все формы кооперации, кроме потребительской, которая также претерпела значительные деформации. В период некоторого увеличе-

ния экономической свободы в условиях новой экономической политики центральный орган потребительской кооперации Украинской Советской Социалистической Республики вступил в Международный кооперативный альянс и начал активную внешнеэкономическую деятельность. С начала 30-х гг. XX в. потребительская кооперация Украины превратилась в органическую структуру социалистической модели экономики государства, но получила монопольное положение и закрепила за собой роль основной организации торговли на селе. В начале 90-х гг. XX в. началась новая страница развития кооперативного движения в условиях независимой Украины.

Ключевые слова: кооперативное движение, возникновение, генезис, предпосылки, Украина.

Manzhura O. The Prerequisites for the Development and Genesis of the Cooperative Movement in Ukraine

The prerequisites for the development of cooperative movement in Ukraine related to the difficult socio-economic situation caused by the transition from a feudal to a market structure are overviewed. The patterns of the original creation are established: of agricultural cooperatives in rural areas, credit and consumer – in big cities.

Statistical data proved a powerful development Ukrainian cooperative movement before World War I and the negative impact on his liberation struggle and the revolutionary events of the late twenties of the last century. The role of agricultural cooperatives, especially milk production in rescue farmers from poverty conditions in the Polish-Ukrainian realities.

It is concluded that in the Soviet Ukraine was eliminated all forms of cooperation, in addition to consumer, also suffered significant deformation. During some increase in economic freedom in the new economic policy the central body of consumer cooperatives Ukrainian Soviet Socialist Republic joined the International Cooperative Alliance and began active foreign economic activity.

Since the early thirties Consumer Cooperatives in Ukraine turned into organic structures of the socialist economic model state, but received a monopoly position and consolidated its role as the main trade organization in the country. In the early nineties of the last century started a new page of the cooperative movement in the independent Ukraine.

Key words: cooperative movement, development, genesis, prerequisites, Ukraine.